

Identitet i sjećanje – Srbi u donjomiholjačkom kraju

FILIP ŠKILJAN

Institut za migracije i narodnosti

HRVOJE VOLNER

Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku

Autori u tekstu donose informacije o identitetu Srba u okolici Donjeg Miholjca. U tekstu se osvrću na doseljavanje Srba u donjomiholjački kraj, osobito u sela Kućance i Kapelnu, koja su nastanjena već u 17. stoljeću. Donose i popis prezimena osoba koje su se doselile u navedena naselja. Potom navode informacije o kolonizaciji nakon Prvog svjetskog rata i doseljavanja Srba na područje sela Blanje, Cret Viljeviski, Martinci Miholjački, Bockovac, Gložde, Krunoslavje, Karlovac, Gezinci i Brezovica. U sljedećem poglavlju autori se bave stradanjima Srba na području Donjeg Miholjca u Drugom svjetskom ratu. Posebno se bave masovnim prekrštavanjima, organiziranim prisilnim iseljavanjima i fizičkim likvidacijama. Naredno se poglavlje bavi Srbima u miholjačkom kraju u vrijeme socijalizma. Ovdje autori donose i informacije o običajima koji su postojali i koji su donekle još uvijek očuvani. Posebno je poglavlje posvećeno posljednjem ratu u kojem su Srbi miholjačkog kraja bili izloženi različitim vrstama pritiska i represalija unatoč tome što su se nalazili relativno daleko od ratišta. Autori se bave i demografskom strukturom miholjačkog kraja te posebno sela koja su nastanjena Srbima. U zaključku donose svoje viđenje perspektive Srba u miholjačkom kraju.

KLJUČNE RIJEČI: Srbi, Donji Miholjac, Kućanci, Kapelna, identitet

/ Geografski okvir miholjačkog kraja

Područje nekadašnje općine Donji Miholjac obuhvaća danas teritorij jednog grada i četiri općine: grada Donjeg Miholjca te općina Marjanci, Viljevo, Po-dravska Moslavina i Magadenovac. Radi se o području koje pripada zapadnom

dijelu Osječko-baranjske županije smještenom u podravskoj ravnici. Na zapad od donjomiholjačkog kraja nalaze se nekadašnje općine Podravska Slatina i Orahovica, na jugu je smještena bivša općina Našice, a na istoku valpovački kraj. Na sjeveru granicu s Republikom Mađarskom čini rijeka Drava. Nekada je miholjački kraj obuhvaćao i pojedina naselja koja danas pripadaju slatinskom kraju (općina Čadavica).¹

/ Povijest doseljavanja Srba na područje kotara Donji Miholjac

Najstarija naselja u koja su se doselili Srbi na području općine Donji Miholjac bila su Kućanci i Kapelna. Selo Kapelna nalazi se u današnjoj općini Viljevo, a Kućanci u današnjoj općini Magadenovac. Mjesto Kapelna se u predosmanlijsko vrijeme zvalo Poljana i pripadalo je osuvačkom imanju pakračkih plemića Tetena. Čini se da su prvi stanovnici Kapelne bili Mađari te da se staro naselje nalazilo kod današnjeg starog groblja. Međutim, budući da je to područje bilo podvodno, stanovništvo se preselilo na današnje područje. Prvo je bilo naseljeno područje Tuk uz Karašicu. Osmanske snage zauzele su to područje u prvoj polovini 16. stoljeća, a u vrijeme osmanske vlasti na čitavom teritoriju između Virovitice i Valpova živjelo je oko 15.000 stanovnika. U vrijeme Osmanlija tu su nastanjeni pravoslavni te su ondje imali 36 domova, a prema legendi doveo ih je vojvoda Jokić iz okolice Užica. Podrijetlom su pravoslavni iz oba ova sela bili iz Gornjeg Podrinja te su govorili jekavski štokavski govor.² Božidar Podunavac iz Gložda kazuje kako su mještani Kapelne stigli s područja Sandžaka, iz Srbije, iz Crne Gore i Bosne i Hercegovine te da njihova imena govore o tome da su podrijetlom iz Gornjeg Podrinja (Milosava, Velinka, Ljuboja). I Gojko Ćosić ističe da su njegovi Ćosići iz Gornjeg Podrinja te da se u Kućancima spominju oko 1680. godine. Vlastelin Kapelne u vrijeme Osmanlija bio je Hasan-paša iz Đakova. Svaka je kuća svojem vlastelinu plaćala jednu forintu i 50 denara u novcu, te jednu i pol oku masla. Zato je selo bilo oslobođeno od desetine i rabote. Kako je selo Kapelna bilo razdijeljeno u 12 dijelova, plaćalo

1 Tekst je nastao u okviru znanstveno-istraživačke djelatnosti istraživača na multidisciplinarnom projektu "Devedesete" Arhiva Srba u Hrvatskoj i Srpskog narodnog vijeća.

2 Dušan Kašić, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 2004., str. 260.

je čitavo naselje turskome sultanu godišnje 12 forinti u ime redovitog poreza. Prema legendi, pripovijeda Jovo Dakić iz Kapelne, Srbi su s područja Podrinja i današnje Crne Gore doselili na područje Kapelne i Kućanaca, a pobjegli su pred Osmanlijama budući da je u kraju odakle su potekli bio običaj da turski paše spavaju prvu bračnu noć s njihovim ženama. Navodno su zbog toga i brojni pravoslavni s tih prostora prešli na islam kako Osmanlije ne bi mogli koristiti pravo prve bračne noći.

Pravoslavno stanovništvo je napustilo Kapelnu početkom Velikog bečkog rata (1683. — 1699.) i pobjegli su u austrijsku Slavonsku vojnu krajinu. Bilo je to vrlo vjerojatno 1685. godine, kada su austrijske snage zauzele Miholjac. Tako je Kapelna ostala pusta sljedećih devet godina, a onda su se ti stanovnici vratili u svoje selo, koje je postalo dio Habsburške Monarhije. Prema popisu iz 1702. tada je u Kapelni bilo 27 pravoslavnih domova. Od prezimena se tada spominju Radošević, Radijanović, Nikolić, Ilić, Jovanović, Radonjić, Vuković, Vukomanović, Stojčević, Dijanović, Mišljenović, Živković, Čavić, Trivanović, Mrković i Jovičić. Godine 1736. u Kapelni su živjeli kućedomaćini Jovan Atajić, Radivoj Prskalo, Bogić Predović, Gruica Deanović, Marko Dakić, Petar Grubasović, Nikola Gerković, Radivoj Voinović, Jovan Zdelar, Radoica Jokić, Đurica Milević, Damijan Stjepanović, Blaž Stoičević, Zaria Radošević, Vuig Vukašinović, Voin Radošević, Mićo Grubašić, Vranješ Nadgić, Maksim Radosavljević, Pavo Vukanović, Strahinja Deanović, Petar Makivić, Janko Matić, Đuro Stoičević, Kuzman Ilić, Vida-udovica, Stepanija, Latinka-udovica i Stipan Zdelar. Tako je Kapelna imala 29 domaćinstava koja su raspolagala s 22 konja, 57 krava, 30 volova, 30 ovaca i koza, 119 svinja, 122 jutra oranica i 83 jutra livada.³

Godine 1755. Kapelna broji 40 srpskih domova i crkvu Sv. Dimitrija, koja je posvećena 20. rujna 1748. Iz godine 1756. postoji podatak o svešteniku u Kapelni. Paroh tada ima kuću, baštu i dvije kose livade. Za Kapelnu se veže i “moler” Josif Vujinović iz Osijeka, koji je sedamdesetih godina 18. stoljeća vrlo vjerojatno oslikao ikonostas u hramu. Novi drveni hram podignut je 1793. godine. Prema jednom opisu iz 1829. godine, u hramu se osim ikonostasa nalazilo i 14 ikona, na oltarnoj pregradi stajale su nove i stare carske dveri, a tu se nalazila i slika Raspeća na platnu koja se spominje u vizitaciji iz 1847. godine.

3 Josip Ham, “Naselja i stanovništvo miholjačkog kraja početkom XVIII. stoljeća”, u: *Godišnjak: Društvo ljubitelja starina Donji Miholjac*, broj 3 (1994.), str. 28–29.

Drvenu crkvu je do 1844. godine zamijenila nova, zidana crkva Svete Trojice, koja je dobila novi ikonostas. Možda je tada hram promijenio slavu. O gradnji 1844. godine svjedoči i ploča u unutrašnjosti hrama. Crkva je popravljena 1888. i 1905. godine. Hram predstavlja jednobrodnu građevinu s polukružnom apsidom i masivnim zvonikom. Iz Kapelne je rodom episkop pakrački Miron Nikolić (1846. — 1941.). Nikolić je upravljao Pakračkom eparhijom od 1890. do 1941. godine, a njegovi roditelji Pavle i Ana sahranjeni su u porti hrama.⁴

Kučanci su, kao i Kapelna, naseljeni još u vrijeme Osmanlija. U vrijeme austrijsko-turskog rata tamošnji su pravoslavni prebjegli na područje Habsburške Monarhije, a potom su se 1688. godine vratili u Kućance. U vrijeme Osmanlija u Kućancima je bilo dvadeset kuća, a 1702. godine njih 16. Domaćini tih kuća su bili Laza Milićev sin, Petar Ilijin sin, Grujica Marić, Mitar Marković, Vukovoj Stanković, Vukašin Ognjanović, Tatomir Šugić, Vukoman Jovanović, Mihailo Jugović, Radosav Lekić, Vukoman Dragovolić, Vukoman Radmanović, Miliša Novković, Sekula Nogić, Vukoman Vujicin sin, Marko Savić.⁵ Kućanci su 1736. godine imali ove stanovnike: Roza Kroin, Serdija Ceranić, Gruica Čavić, Tomo Grabančević, Pero Kalazić, Stanko Juršin, Ivan Jurić, Vuk Gruin, Stanko Kosović, Ivan Knežević, Vukadin Kočica, Stojan Knesen, Vuk Kesten, Mihajlo Kočica, Nikola Njegomirović, Joso Stanković, Miloš Simović, Vukadin Terzin, Kuzman Vukoja, Jovan Cerni, Ilija Đurić, Blaž Korin, Savo Župić, Ivan Kosović, Luka Ceranić, Jurica Lazić, Radoslav Legić, Jovan Lazić, Stojan Ković i Jovan Lazić. Selo je brojilo 31 domaćinstvo koje je raspolagalo s 54 konja, 47 volova, 119 krava, 45 ovaca i koza, 143 svinje, 197 jutara oranica i 168 jutara livada.⁶

Godine 1755. u selu je bilo 46 pravoslavnih kuća. Kućanci su imali drvenu crkvu 1749. godine koja je bila posvećena Svetom Georgiju. Postoji podatak da je 1786. godine nabavljeno novo zvono za hram i da je crkvena opština izdvojala novac za kreč za popravak crkve. Nova je crkva podignuta 1793., ponovno od drveta, ali s podzidom od cigle. Drveni hram je služio u Kućancima sve do dvadesetih godina 19. stoljeća. Dana 24. svibnja 1820. paroh Georgije Preradović šalje pismo konzistoriji u Pakracu gdje ističe kako je veliko nevrijeme

4 Podatke o hramu u Kapelni vidi u: Aleksandra Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji*, Zagreb 2015., str. 136–138.

5 Podatke o doseljenicima u Kućancima vidi u: D. Kašić, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, 259–260.

6 J. Ham, "Naselja i stanovništvo miholjačkog kraja početkom XVIII. stoljeća", 29–31.

pogodilo selo te da su uništeni brojni drveni objekti u naselju, a među ostalim i zvonik i krov na hramu. Paroh je tada zatražio pomoć oko pokrivanja hrama i obnove. Međutim, Kućanci su već 1827. godine imali zidanu crkvu. Iguman Aleksandar Ličinić iz manastira Orahovica dolazi u Kućance 6. svibnja 1827. posvetiti novu crkvu. Tako je novi hram posvećen apostolima Svetom Petru i Pavlu. Radilo se o jednobrodnoj građevini s polukružnom apsidom i prizidanim zvonikom uz zapadnu fasadu. Stari je ikonostas u hramu stajao do 1888. godine, kada je novi izradio Ilija Dimitrijević. Nova je krovna konstrukcija na hramu postavljena 1898. godine. Godine 1899. majstor S. Ceranić izradio je za ovaj hram arhijerejski prijesto u vrijednosti od 33 forinte. Hram je preživio Drugi svjetski rat, a u prosincu 1991. godine je miniran i gotovo u potpunosti srušen. Obnovljen je 2010. godine. U parohiju potpadaju sela Brezovica i Kravlje na donjomiholjačkom području te Gorica na valpovačkom području.⁷

/ Doseljavanja (kolonizacija) Srba u dvadesetom stoljeću na područje miholjačkog kotara

Mnogo su mlađa od Kućanaca i Kapelne sela koja su nastala na pustarama u njihovoj neposrednoj blizini. Radilo se o selima Blanje, Cret Viljevski, Martinci Miholjački, Bockovac, Gložđe, Krunoslavlje, Karlovac, Gezinci i Brezovica. Tako su Mađari isprva nastanjivali pustare koje su kasnije naselili Srbi. Prema popisima stanovništva iz 1900. i 1910. vidljivo je da su Mađari činili većinu u selima Cret Viljevski, Gložđe, Krunoslavlje i Martinci Miholjački. U Cretu su činili oko 82% stanovništva, u Gložđu između 72% i 75% stanovništva, u Krunoslavlju između 58% i 69% stanovništva, a u Martincima Miholjačkim između 82% i 97% stanovništva.⁸ Mađari koji su nastanjivali ta sela bili su kočijaši i sluge (biroši) vlastelina. Jedan dio njih radio je na željeznici koja je prolazila kroz Gložđe. Željeznica je sagrađena 1889. godine i povezivala je Osijek, Belišće, Donji Miholjac, Gložđe, Cret, Kapelnu, Moslavinu, Čadavicu i Noskovce. Uz tu prugu postojao je niz drugih pruga koje su prolazile tim terenom, a

7 Podatke o hramu u Kućancima vidi u: A. Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji*, 159–160.

8 Jakov Gelo i sur., *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva po naseljima: 1880 — 1991.*, Zagreb 1998.

koje su služile za eksploataciju šuma.⁹ Tako je postojala pruga od Moslavine do Voćina, koja je jednim svojim dijelom prolazila i kroz miholjački kraj.¹⁰

Nakon Prvog svjetskog rata dolazi do naseljavanja novog stanovništva na području nekadašnjeg veleposjeda grofa M. Mailatha u Donjem Miholjcu koji mu je netom prije kolonizacije bio oduzet, a koji se prostirao na 43.710 jutara zemlje.¹¹ Prema pisanju Zdenke Šimončić-Bobetko,

seljaci okolnih sela koja su graničila s veleposjedom dobili su zemlju već 1919. godine, a sa kolonizacijom se započelo 1921. godine. S doseljenim kolonistima, s čijim se brojem u vrijeme kolonizacije iz političkih razloga manipuliralo, pa se govorilo i o 4.000 doseljenih osoba, broj stanovnika na donjomiholjačkom kotaru narastao je na oko 28.000 osoba. Do tada je starosjedilačko srpsko stanovništvo živjelo u selu Kapelna s 968 stanovnika i u selu Kućancima gdje su zajedno s Hrvatima i Nijemcima brojali 1.111 osoba. Ukupna obradiva površina kotara iznosila je 36.690 jutara, a prema kategorizaciji seljačkih posjeda bilo je 2.152 siromašnih domaćinstava, 1.888 srednjih i 6.665 bogatih seljačkih domaćinstava. Na kotaru je oko 50% obrtnika djelovalo u Donjem Miholjcu, a 1938. je na kotaru bilo 369 obrtnika koji su upošljavali 118 pomoćnika i 91 naučnika. U Miholjcu je između 1941. i 1945. zabilježeno 334 obrtnika, a od tog broja je na Nijemce otpadalo 67, a na Mađare 28, ostali obrtnici bili su Hrvati. Prema podacima koji datiraju iz vremena Banovine Hrvatske na kotaru je bilo 10 trgovačkih radnji čiji su vlasnici većinom bili Židovi, a od industrija držali su paromlin, tvornica špirita i ciglana koje su zapošljavale od 10 do 25 radnika. U selima kotara bilo je i više manjih mlinova, trgovačkih radnji kao

9 Prva zgrada u Gložđu bila je zgrada šumarije, sada škola.

10 O prugama kroz miholjački kraj vidi u: Josip Ham, "Povijesni pregled razvoja, korištenja i uloge slavonsko-podravске željeznice", u: *Godišnjak: Društvo ljubitelja starina Donji Miholjac*, broj 2 (1993.), str. 39–57.

11 O posjedu grofa Mailatha najbolje vidi u: Zdenka Šimončić-Bobetko, "Agrarna reforma i kolonizacija na veleposjedu Donji Miholjac 1919–1941. godine", u: *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), 20 (1–2), 1988., str. 55–71 te u: Stjepan Maroslavac, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, Đakovo 2007., str. 72–81.

i zadruga. Krupno kapitalističko poduzeće koje je postojalo na donjomiholjačkom kotaru bila je tvrtka Podravina d.d. Tvrtka se bavila parcelacijom posjeda u svrhu kolonizacije i eksploatacijom šumskog gospodarstva. Većinski vlasnici bili su poduzeća drvne industrije S. H. Gutmann d.d. i Našičke d.d. koje su za veleposjed grofa Majlatha 1923. isplatile iznos od oko 65 milijuna dinara. S područja kotara, siromašni seljaci (uglavnom vlasnici do 5 jutra zemlje) radili su kao najamna radna snaga u drvnoj industriji kao drvosječe i kirijaši. Parcijalizacijom Majlathovog veleposjeda koju je provodila Podravina d.d. stvarani su manji zemljišni posjedi na koje su bili doseljavani državni i privatni kolonisti na donjomiholjačko područje, dok je i dio zemlje odlazio agrarnim interesentima – seljacima koji su potpadali u kategoriju siromašnih seljaka čime su dobili mogućnost proširenja vlastitog posjeda.¹² Od veleposjeda je bilo do 1941. godine odvojeno 10.482 jutra obradive zemlje za agrarnu reformu. Od toga su seljaci sami otkupili 266 jutara zemlje, a oduzeto je bilo 10.186 jutara u korist agrarnih subjekata. Zemlju je dobilo 1545 mjesnih agrarnih interesenata i to 6480 jutara, 420 dobrovoljaca 3169 jutara, 69 kolonista s općim uvjetima 549 jutara i 76 autokolonista 284 jutra. Mjesni interesenti u prosjeku su dobili 4,2 jutra, dobrovoljci 7,5, kolonisti s općim uvjetima 7,9 i autokolonisti 3,7 jutara zemlje.¹³

Prema postojećim podacima, između 1921. i 1931. godine s područja kotara Donji Miholjac iselilo se 1.719 Mađara i 823 Nijemca. U istom se periodu na područje kotara doselilo 3.375 osoba, uglavnom Srba s Banije i iz zapadne Slavonije. Kotar Donji Miholjac bio je jedan od najpismenijih kotareva u Slavoniji sa svega 17% nepismenih 1931. godine. Na području kotara Donji Miholjac u to se vrijeme nalazilo devet rimokatoličkih župa, dvije pravoslavne parohije, jedna sinagoga, jedna građanska i 21 osnovna škola, 10 narodnih knjižnica i

12 Državni arhiv u Osijeku (u nastavku DAOS), fond 308 Kotarski komitet КРН Donji Miholjac, kut. 7. Uslovi NOB-e donjomiholjačkog kotara; Hrvoje Volner, *Od industrijalaca do kažnjenika Gutman i Našička u industrijalizaciji Slavonije*, Zagreb 2019., str. 168–169.

13 Z. Šimončić-Bobetko, "Agrarna reforma i kolonizacija na veleposjedu Donji Miholjac 1919–1941. godine", 62.

čitaonica, četiri udruženja i devet zadruga, dvije tvornice špirita, šest mlinova, tri pilane i pet ciglana.¹⁴

Uz državnu kolonizaciju postojala je i privatna kolonizacija. Bili su to pojedinci koji su se naselili nakon što su kupili zemlju. Na području tadašnjeg kotara Donji Miholjac osnovano je 12 kolonija solunskih dobrovoljaca: Blanje, Cret, Bockovac, Krunoslavje, Gložde, Breštanovci, Martinci, Orešnjak, Žabljača, Brezovica, Dravica i Ilmin Dvor.¹⁵ Od zemlje veleposjeda grofa Ladislava Mailatha na pustari Gložde doseljenici su kupili 457 jutara. Neki su kupili od privatnika kuće i potkućnice i osnovali su 1922. koloniju Gložde. Isprva je u Gložđu bilo 40 kuća, u Bockovcu pet kuća, a u Blanju njih 11. U donjomiholjački kraj doselili su, uglavnom, dobrovoljci i kolonisti “iz kotara Nova Gradiška, Novska, Dvor, te optanti iz Mađarske, kao i vrtlari iz kotara Sombor i Apatin”, koji su se i tu nastavili baviti vrtlarijom. Na području kolonije Brezovica bilo je naseljeno tridesetak domova, a u Cretu, Blanju, Gložđu, Bockovcu, Krunoslavju i Karlovcu kod Kapelne oko 300 domova. Oko 250 obitelji naseljeno je u Martincima, Orešnjaku, Ilmin Dvoru – Dravici i Krčeniku.¹⁶ Prema iskazu Božidara Podunavca iz Gložđa, solunski dobrovoljci su dobili svoja imanja 1922./1923., a pretežno su doselili iz spomenutih kotareva. “Moja je majka bila iz Vrbovljana, a majčin otac je bio iz Rajića, dakle iz tadašnjih kotareva Okučani i Novska. Otac mi je bio iz Gornjeg Dobretina iz kotara Dvor. Otac je bio rođen 1920. godine još u Gornjem Dobretinu te je kao dijete od dvije godine doselio sa svojim roditeljima u Gložde. Naime djed je bio solunski dobrovoljac i umro je odmah nakon doseljenja 1923. godine te je sahranjen na starom groblju u Kapelni, dok je groblje u Gložđu profunkcioniralo 1924. godine. Svi dobrovoljci su dobili 27 ari potkućnice i sedam jutara zemlje.” Činjenica je da su upravo doseljenici solunci formirali prava, uređena naselja, gradili prve kuće i formirali ulice.

U kotaru Donji Miholjac bilo je prvo osnovano 21 novo naselje, a kasnije u toku provođenja agrarne reforme još 16 kolonija do 1934. godine. Te su koloni-

14 Ove podatke vidi u: Zdravko Dizdar, “Donji Miholjac u programima i praksi velikosrpske politike u Kraljevini Jugoslaviji 1918. — 1941.”, u: *Donji Miholjac od XI. do XX. stoljeća, Zbornik znanstvenog kolokvija “Donji Miholjac 1057. — 2007.”*, Slavonski Brod 2010., str. 226–228, 235.

15 U vrijeme Kraljevine Jugoslavije, na području kotara Donji Miholjac postojale su četničke organizacije u Ilmin Dvoru – Dravici, Kapelni i Kućancima.

16 Ovi podaci su vidljivi u: Stjepan Pavičić, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Djela JAZU, knjiga 47, Zagreb 1953., str. 151–153.

je naseljavane kolonistima koji su tu dobili zemlju, ali i onima koji su je kupili. Kolonisti su bili naseljavani i na vrlo nekvalitetnom i vlažnom zemljištu koje je bilo drenirano, a kada su im nudili da se presele na druga zemljišta, to nisu željeli budući da su na zemljištima koja su dobili već izgradili kuće, a osim toga zemljišta koja su im nudena bila su lošije kvalitete. Činjenica je da je takva situacija bila u Martincima Miholjačkim, Ilmin Dvoru i Orešnjaku, naseljima uz rijeku Dravu. Prema izvještaju načelnika iz kotara Donji Miholjac stajalo je kako kolonisti “zbog skućenih sredstava za život slabo se hrane, a jer još nemaju izgrađene gospodarske zgrade ne mogu se gospodarski razviti, a s time niti stvoriti bolji položaj. Zbog premalenog broja prostorija smještaju stoku u privremene stanove, a neki odmah uz svoj stan, pa tako primjerice perad noćiva u kuhinjama a do nedavna su zajedno stanovali i ljudi sa stokom. Obitelji su brojne i stanuju većinom u 1 sobici, što ne utječe na dobar moralni razvoj niti na zdravstvene prilike”.¹⁷ Do 1934. godine u koloniji Krunoslavje bilo je 69 domaćinstava, u Gložđu – Bockovac 128 domaćinstava, u Cretu Viljevskom 37 domaćinstava, u Blanju 25 domaćinstava, u Ilmin Dvoru 50 domaćinstava, u Martincima i Orešnjaku 60 domaćinstava, a u Brezovici 32 domaćinstva. Ukupno je bilo dakle 401 domaćinstvo.¹⁸ Osim u nova sela, kolonisti i solunski dobrovoljci su bili nastanjeni i u stara srpska sela poput Kučanaca, gdje su naprimjer živjele obitelji Šijan iz Like te Kadići i Pavkovi iz Sivca u Bačkoj.

Činjenica je da su postojale relativno velike razlike između starosjedilačkog stanovništva i onih koji su doselili kao kolonisti ili solunski dobrovoljci. Uvijek se na Banijce, Ličane i Slavonce iz zapadnog dijela Slavonije drugačije gledalo te ih se smatralo da su potomci “solunaša”, pa im se to u razgovorima povremeno i spominjalo uz isticanje kako su oni ti koji dolaze “odozgo”.

Slično je funkcionirao i politički život u kotaru. Srbi su međusobno bili podijeljeni na različite političke stranke, dok su Hrvati bili čvrsto vezani za Hrvatsku seljačku stranku (u nastavku HSS). Između Hrvata i Srba u najvećem broju slučajeva vladala je tolerancija. Primjerice, na izborima koji su se održavali u svibnju 1935. godine, od ukupno 6.091 glasača, lista Bogoljuba Jeftića dobila je 1.624 glasa, dr. Domainka 556 glasova, Ilije Čavline 968 (lista Vladka Mačeka), dr. Majcana 4.518 glasova, Ljotićeva lista 40, a lista B. Maksimovića

17 Z. Šimončić-Bobetko, “Agrarna reforma i kolonizacija na veleposjedu Donji Miholjac 1919–1941. godine”, 68.

18 Isto, 69.

nula glasova. Slično su prošli izbori iz 1938. kada je Udružena opozicija dobila apsolutnu većinu. U srpskim selima glasove su pokušale dobiti Jugoslavenska radikalna zajednica, Zemljičarska stranka, Samostalna demokratska stranka i Demokratska stranka.

Nakon proglašenja Banovine Hrvatske predstavnici HSS-a na kotaru postaju predstavnici općinske vlasti koji svoje političke istupe oblikuju u duhu ustaške ideologije. Oni će u doseljenim srpskim kolonistima vidjeti eksponente velikosrpske politike, optuživat će ih za uživanje povlastica pri dodjeli zemlje, dok su siromašna hrvatska sela poput Krunoslavljia i Golinaca u zemlji oskudijevala. U šovinističkoj retorici predstavnika HSS-a kolonistička naselja su okarakterizirana kao instrument posrbljivanja. Primjerice, još je početkom 1925. *Vjesnik osječke oblasti* pisao o krsnoj slavi Oblasnog odbora udruženja četnika kojoj je prisustvovao šef tadašnjeg agrarnog ureda Đura Janković (kasnije ministar), kao i predsjednik i potpredsjednik agrarnog odbora M. Pevčić i M. Srbljanović. Na spomenutom skupu se rad četnika uspoređivao s djelovanjem regularne vojske. Četničke organizacije na donjomiholjačkom području nastaju na inicijativu Osječkog četničkog centra, a ne na inicijativu domaćih ljudi. Organizacije su osnovane u Kućancima 1924. i u Kapelni 1934., rukovodioci su bili učitelji Duraković i Korolija (tijekom Drugog svjetskog rata postaje četnički vođa u Dalmaciji), trgovac Rade Dušanić i svećenik Cvjetan Popović. Spomenute četničke organizacije nisu bile masovne, već su brojile svega 10 do 15 članova i bile su kratkog trajanja. Iako su osnovane u starosjedilačkim selima, članstvo su sačinjavali kolonisti iz novonastalih naselja i to pojedinci koji su kao članovi dobili pravo nošenja oružja. Iz istog razloga su četničkoj organizaciji pristupili i neki Hrvati iz Beničanaca. Rad četničkih organizacija je potpuno zamro 1937., a od političkih stranaka na području kotara jedino je HSS ostavila čvrstog traga.¹⁹

/ Vrijeme Drugog svjetskog rata

Nakon uspostave NDH dolazi do organiziranih prisilnih iseljavanja Srba iz donjomiholjačkog kraja, odnosno iz naseobina solunskih dobrovoljaca. Već se prvih dana NDH u Kućancima hapsi osam ljudi koje se teretilo da su pripadnici četničke organizacije, a koji se iz zatvora nikada nisu vratili. Hapse se i protje-

19 DAOS 308, kut. 7. Uslovi NOB-e donjomiholjačkog kotara.

ruju svećenici, a na poglavnikov imendan 1941. protjeruju se svi Srbi dobrovoljci iz kolonističkih sela u Srbiju. Organizirana prisilna iseljavanja solunskih dobrovoljaca izvršena su dakle u lipnju 1941. godine, kada je protjerano najmanje 400 obitelji.²⁰ Savo Lončar iz Viljeva pokraj Donjeg Miholjca dao je iskaz u Komesarijatu za izbeglice i preseljenike u Beogradu:

Na dan 14. VI. 1941. godine oko 4 sati na večer ustaše su došle u naše selo, sakupili sve Srbe na jedno mesto, naredili da stoku ne smemo puštati na polje, pošto će sutra doći Komisija radi procene te stoke, a da mi pripremimo hrane za tri dana, jer ćemo uskoro preko Drine. Na dan 15. VI. 1941. godine ustaše su pošle od kuće do kuće, isterali nas iz naših kuća, natovarili u vagone, i preko Bosne prebacili u Srbiju. Ustaše nam nisu dale da ništa poneseemo od naših stvari, sem po neki mali zavežljaj sa odećom...²¹

Na sličan je način Nikola Opačić iz Krunoslavija doživio i svoj odlazak iz sela:

Dana 14. juna 1941. došli su u Krunoslavije i Karlovac koja su udaljena 1 km jedno od drugoga, nepoznati nam ustaše sa žandarmima i Hrvatskom vojskom i to vozom od Donjeg Miholjca, a predvodio ih je jedan oficir i to satnik domobranske vojske. Njih je bilo oko 150 ljudi i podijelili su se po dvojica na svaku kuću ... i pozvali su nas seljane Srbe da se u roku od 5 minuta iselimo, odnosno da napustimo svoje domove.

Potom su ustaše zajedno s domobranima odveli seljake iz ta dva sela do željezničke stanice te su ih u teretnim vagonima transportirali do Belišća, a kasnije za Srbiju. Navodno nisu mogli ponijeti baš ništa, pa čak ni vode za djecu. U njihove kuće naseljeni su doseljenici iz Hrvatskog zagorja koji su nakon povratka Srba u Karlovac i Krunoslavije krajem rata preselili u Golinice, Marjance i u Šljivoševce. Opačić je tvrdio Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača da mu nije ostalo baš ništa od pokućstva osim kreveta te da je nestanak stvari prijavio kao ratnu štetu.²² Slično je mnogo kasnije ispričao i Ostoja Branković iz Gložđa:

20 Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2015., str. 122.

21 Državni arhiv Srbije (u nastavku: DAS), Komesarijat za izbeglice i preseljenike, G2, F 17, br. 15/1942, kotar Donji Miholjac.

22 Hrvatski državni arhiv (u nastavku: HDA), 306, ZKRZ, kutija 145, GUZ 2027, Prisilno iseljavanje Srba iz Krunoslavija i iz Karlovca.

Pa tad sam ga (ustašu, op. a.) prvi put video. Došao je i rekao: Izlazite. I izišli smo. Surovo, grubo kaže Izlazi! Izlazi! Nema! Nema ništa! Mi... Majka hoće još nešto da uzme, on ne da više ništa da se uzima. Kol'ko ste uzeli na brzaka, on ne da više i isteruje i – ništa. To je vrlo kratko trajalo. Sećam se prolaska kroz selo Gunju. Ti teretni vagoni, oni su zaustavljeni u selu Gunja. Odjedanput celo selo Gložđe ostalo prazno. Ostala samo ta hrvatska, taj Hrvat dobrovoljac, on je jedini ostao, ono sve ostalo pokupljeno je i oterano. Odvezli su nas do Gunje. Od Gunje smo do Brčkog išli peške, u stvari – do Save prema Brčkom. ... Hrvati koji su na ulice izišli u Gunji nisu, nije tu bilo likovanja, bar ja nisam doživeo to tako. Sećam se, jedan čovek... valjda sam mu se dopao... Ja sam bio malo zaostao od svojih, a on kaže: Mali, ajde, skloni se kod mene, da budem njegov, valjda nije imao dece. Rekoh: Neću, idem ja sa mojima. Tako je to, ovaj...

Nakon toga je Ostoja Branković sa svojom obitelji boravio u okolici Brčkog, pa u Capragu kod Siska, a zatim u Rajiću kod Novske odakle je 1943. otišao u partizane.²³ Tako je jedan dio solunskih dobrovoljaca i njihovih obitelji iz okolice Donjeg Miholjca završio prvo u Bosni, a potom u logoru Caprag, da bi odatle bili deportirani u svoja rodna naselja, a drugi u Srbiju.

Prema riječima Božidara Podunavca, mnogo su bolje prošli oni koji su otišli u Srbiju, dok su oni koji su se vratili na novljansko, novogradiško ili dvorsko područje do kraja rata desetkovani. Najveći broj ih je bio u Aleksincu, Sokobanji i Kraljevu u Srbiji. Nakon protjerivanja iz kolonističkih sela uslijedila je pljačka koju su proveli ustaše postavljeni da čuvaju inventar ispražnjenih kuća i imanja za buduće koloniste. Na imanja iseljenih "solunaša" i njihovih obitelji nastanjeni su doseljenici iz Hrvatskog zagorja. U Blanje su tako nastanjene 24 obitelji s 132 osobe, u Bockovac 25 obitelji sa 152 osobe, u Brezovicu 42 obitelji s 278 osoba, u Cret 47 obitelji s 272 osobe, u Gložđe 106 obitelji s 533 osobe, u Karlovac devet obitelji s 53 osobe, u Krunoslavje 48 obitelji s 254 osobe, a u Martince 52 obitelji s 300 osoba. Uz njih je kolonizirano i 35 obitelji Slovence koji su bili protjerani iz Štajerske. Specifičan se slučaj dogodio sa selom Kućanci iz kojeg su ustaše, prema iskazu Svetozara Šijana, iselili i starosjedioce

23 Iskaz vidi u: <http://www.serbianholocaust.org/Ostoja%20Brankovic/ostojabrankovic.html>.

i doseljenike i odveli ih do željezničke stanice Polom. Sa željezničke stanice kućama su vratili sve starosjedioce, a koloniste su prisilno iselili u Srbiju.²⁴

Iz kotara Donji Miholjac organizirano se prisilno iseljavalo preko logora u Požegi i logora u Capragu.²⁵ Prema spisku Državnog ravnateljstva za ponovu, do 3. rujna 1941. iz kotara Donji Miholjac preko sabirnih logora su u Srbiju iseljene 262 osobe, a realan broj je najmanje 374 osobe, do čega je bilo moguće doći istraživanjem poimeničnih spiskova. U logor Požega dovedena je 7. kolovoza 101 osoba iz kotara Donji Miholjac, 8. kolovoza 113 osoba, 9. kolovoza 23 osobe, 10. kolovoza 88 osoba. Za 37 osoba nisam pronašao kad su dopremljene u logor. Šestog kolovoza iseljen je jedan Srbin s područja kotara Donji Miholjac preko logora Požega u Srbiju, 9. kolovoza 25, 12. kolovoza 1941. 264 osobe (zapravo 281 osoba iako ih je 17 zavedeno kao da su iz kotara Dvor, a zapravo se radilo o solunskim dobrovoljcima rođenim u kotaru Dvor), a 15. kolovoza njih 68, dok ih je četvero prisilno iseljeno 24. kolovoza. Dakle s područja kotara Donji Miholjac prisilno su iseljene ukupno 374 osobe (dok 17 osoba koje su rođene na području kotara Dvor nije uračunato u ovaj spisak). Preko logora u Capragu prisilno je iseljeno i 12 osoba s područja kotara Donji Miholjac, od kojih je osam rođeno u kotaru Novska.²⁶ Zanimljiv je podatak da su ovi ljudi iz kotara Donji Miholjac dovedeni iz istočne Bosne (iz Teslića i Tuzle), gdje su, kao protjerani solunski dobrovoljci, bili smješteni nakon što su prognani iz svog kraja u lipnju 1941.

Prekrštavanje stanovništva na području kotara Donji Miholjac obavljeno je u Kapelni i u Kućancima. Ono je prema istraživanjima Milana Radanovića provedeno 16. studenoga 1941. godine. Kapelna je bila gotovo u potpunosti na-

24 DAS, Komesarijat za izbeglice i preseljenike, G2, F 17, br. 22/1944.

25 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1840, Popisi pristiglih i preseljenih preko logora u Capragu. Ovaj slučaj je vrlo zanimljiv jer se radi o Srbima koji su u lipnju 1941. dignuti sa svojih posjeda u okolici Donjeg Miholjca i otpremljeni na područje Gornje Tuzle u sjeveroistočnoj Bosni. Neki od njih prešli su u Srbiju dok je drugi dio ostao u Bosni i Hercegovini, dakle na području NDH. Kako su njemačke vlasti u Srbiji obustavile neorganizirane i pojedinačne prelaske iz NDH, ustaške su vlasti preostalim deportiranim izdale propusnice da se vrate u mjesta odakle su protjerani ili odakle su rodom. Kako su ovi Srbi rođeni na području kotara Novska, a u međuratnom periodu bili kolonizirani na područje kotara Donji Miholjac, oni su se vratili u okolicu Novske. Ondje su početkom kolovoza 1941. pak uhapšeni i otpremljeni u logor Caprag, a odatle u Srbiju (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 454, 4369/41).

26 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1848, Popisi pristiglih u logor Požega. O tome vidi detaljno u: F. Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH, 198.*

seljena srpskim stanovništvom, a u Kućancima je živjelo nešto ispod polovine mještana srpske nacionalnosti. Toga dana na rimokatoličku vjeru prešla su 1.182 stanovnika Kapelne i 790 stanovnika Kućanaca. O prekrštavanju Srba iz Kućanaca svjedočio je mještanin Svetozar Šijan tokom boravka u izbjeglištvu u Beogradu, početkom 1944.:

Ustaše su skupili po selu sve Srbe sa njihovim familijama. Svaki domaćin morao je doneti sobom ispravan formular za sebe i članove svoje familije u duplikatu. U stvari, to je bila izjava odnosnog lica da želi slobodno preći na rimokatoličku veru. Razume se samo po sebi da su to naši ljudi činili pod pritiskom kao i radi toga da ih ustaše ne progone. U samoj crkvi svaki domaćin je morao predati ispunjen formular lično velikom županu. Potvrđeni duplikat formulara svako je zadržao za sebe kao dokaz da je prešao na rimokatoličku veru pred onim ustašama koji ga i posle budu eventualno legitimisali. Veliki župan održao je tom prilikom prisutnima prigodan govor. Zatim je sve sakupljene Srbe zakleo i s tim je ova ceremonija bila dovršena.²⁷

U Kućancima je katolički svećenik pred pravoslavnom crkvom prekrstio pravoslavno stanovništvo, a neki su izbjegli prekrštavanje sakriviši se po vrtovima kao baka i djed Gojka Čosića. Oni koji su rođeni u ratu kršteni su kao rimokatolici, pa je tako Gojkov bratić Stevo upisan 1942. godine kao Stjepan, a neki Jovo Tepšić je upisan kao Ivan. U Kapelnu je prema riječima Jove Dakića došao rimokatolički svećenik koji je izvršio prekrštavanje i koji je tom prilikom istaknuo da je to prekrštavanje urađeno nasilno i pravoslavnicima koji su prelazili rekao je da prijeđu na rimokatoličku vjeroispovijest da ne bi bili ubijeni. U svrhu prelaska u katoličku vjeroispovijest pravoslavna crkva u selu je preuređena za katolički obred. Prije nego što je izvršen formalni čin vjerskog prijelaza u Kućancima i Kapelnu, dolazila su dva svećenika koja su organizirala pripreme prelaska u "vjeru praotaca". U Kapelnu dolazi mladi bogoslov Ivan Cerner, a u Kućance fratar Stjepan Rado. Tijekom mise na kojoj se provodio vjerski prijelaz u Kućancima navodno se dogodio incident koji je županu Heferu i drugim

27 O tome svemu najbolje vidi u: Milan Radanović, "Prisilne asimilacije, internacije i masakri. Položaj pokatoličenih Srba u Velikoj župi Baranja 1941–1942.", u: *Pokatoličavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2019., str. 294.

ustaškim dužnosnicima trebao ukazati na nevoljkost seljana da prijeđu na rimokatoličku vjeroispovijest i otpor nasilju koje se provodilo. Naime nijedan seljak nije svojom odjećom ukazivao na svečanost čina, jer su bili odjeveni u radnu, svakodnevnu odjeću, a u času "podijele konverzije" došlo je do komešanja, pa i okretanja leđa "sakramentu" naočigled ustaških glavešina. "To je trajalo sve dotle, dok se poziv oštrim tonom nije ponovio nekoliko puta." Nakon toga je župan Hefer održao govor u kome je izjavio: "Vi ste shvatili u kojem se položaju nalazite, Vi pristupate vjeri otaca da spasite imovinu i živote. Ja znam, da se u Vašim dušama kuka, ali kad je čovjeku u opasnosti cijeli život, a može se spasiti žrtvovanjem jednog dijela tijela, on si daje rezati nogu i ruku."²⁸

Osnivanje narodnooslobodilačkog odbora (u nastavku NOO) na području sela Kapelna i Kućanci povezan je s dolaskom grupe od pet partizanskih boraca predvođenih Mirkom Boškovićem Puškinom u svibnju 1942. na miholjačko područje. Sastanak partizana i seljana Kapelne dogodio se 17. svibnja 1942. pod konspiracijom, noću na jednoj livadi na području seoskog atara. Na sastanku se okupilo oko 70 seljana, među njima i omladina. Osnovan je NOO sela koji je imao pet članova, a koji dan ranije NOO-i su bili osnovani u Kućancima i u hrvatskom selu Golinci. Ustaške vlasti su u međuvremenu preko doušnika saznale za postojanje ilegalnih organizacija na području donjomiholjačkog kotara. Doušnici su se često preoblačili u partizane, boravili u šumi i komunicirali sa seljacima. Tako je primjerice zbog Rade Stojčevića iz Kapelne poduzeta potjera formacije sačinjene od 100 ustaša, žandara i lugara. Njegova je obmana uspjela, pa je uspio saznati da u selu postoji partizanska veza, no nije saznao imena osoba koje su sačinjavale NOO. U kolovozu 1942., pri dolasku partizana u selo, Stojčević je strijeljan naočigled okupljenih seljana pod parolom "ovako će završiti svaki izdajica". Iste godine osnivaju se tijela narodnooslobodilačke vlasti i u drugim selima ovog dijela slavonske Podravine sa zadatkom da materijalno pomažu partizane u hrani, odjeći i drugim potrepnostima i da na dobrovoljnoj bazi organiziraju odlazak sposobnih ljudi u partizane. U selima Kapelna i Kućanci poduzimaju se akcije za sakupljanje odijela, rublja, obuće, sanitetskog materijala, soli, kancelarijskog materijala koji su se ilegalnim putem preko sela slali u šumu. Prvi borci iz tih sela odlaze u partizane u lipnju 1942. Bili su to Jovo Branković i Milan Cvijić. U prosincu 1942. u partizane odlazi još pet boraca. Radi se o osobama koje su istovremeno dobile poziv za mobilizaciju u domo-

28 DAOS 308, kut. 7. Uslovi NOB-e donjomiholjačkog kotara.

branstvo pa su na svoju ruku, po debelom snijegu, otišle u šumu bez utvrđene veze NOO-a i partizanskih jedinica. Bili su to Mladen Radošević, Petar Branković, Ilija Milošević, Boško Radanović i Dušan Jelkić. Odmah nakon toga u partizane odlaze i dvije djevojke, Saveta Dakić i Dušanka Pačarić.²⁹

Od početka 1943. partizani su imali razgranatu mrežu suradnika i članova NOO, a povećava se i broj partizanskih boraca. Problem radu NOO-a predstavljao je katolički svećenik Ivan Cerner, koji je osim dušobrižničke uloge djelovao i kao doušnik prema ustaškim vlastima u Miholjcu i Osijeku. Kao eksponent ustaških vlasti bio je isključivi osumnjičenik za povjerljive informacije o kretanju partizana na području sela. Ustaše 2. travnja odvođe 42 osobe iz Kapelne, od kojih je 11 otjerano u logore odakle se petoro nikada nije vratilo. Stanovništvo sela je za događaje okrivljavalo Cernera, kojeg su planirali ubiti, no od plana se odustalo na intervenciju partizana. Ubojstvo svećenika bi imalo loše političke implikacije. Ipak, svećenika u nekoliko navrata posjećuju i sami partizani i pokušavaju ga odvratiti od njegovog djelovanja. "Svećenik poslije toga mijenja taktiku, on ne upućuje više prijetnje narodu sa oltara i propovjedaonice, već da bi obmanuo narod i nastavio zločinački rad, prikazuje se kao suradnik partizana. Da bi postigao svoj (...) cilj ide tako daleko da po cijele noći sjedi sa seljcima kraj rakijskog kazana, opija se s njima, igra i pjeva, ne bi li nešto iznudilo o vezama sela sa partizanima."³⁰ Lakovjerni seljaci su mu jednom zgodom rekli da se u selu nalazi nekoliko ranjenih i bolesnih partizana. Neposredno nakon toga dolaze u selo ustaše i po točno određenom spisku pronalaze kuće u kojima su se nalazili partizanski borci. Nakon ovog događaja svećenik je bio potpuno diskreditiran i odlazi iz sela.

Znatno teži rad NOO-a bio je u Kućancima, jer su u selu trećinu stanovništva sačinjavali Hrvati i bilo je i nešto Nijemaca. U selu su postojale ustaške i folksdojčerske organizacije. Već u travnju 1941. hapse 30 osoba koje u mjesnoj seoskoj straži premlaćuju. Srbi u selu su se povukli, no nakon partizanske akcije provedene 29. ožujka 1943. kada je Mileru, šefu organizacije Kulturbunda u Kućancima, rekvirirana stoka, na njegov je nalog u selu strijeljano pet osoba. Dva dana kasnije pohapšeno je 145 seljana koji su bili otjerani u Miholjac i Đurđenovac u zatvor. Prema nekim podacima to se zbilo 17. travnja 1943. godine. Od njih 145, 12 ih je zadržano. Od toga su dvije osobe prebačene

29 Isto.

30 Isto.

u Srbiju, devet ih je deportirano u Njemačku, a jedan je ubijen u Đurdenovcu. Kada su se preostali nakon nekoliko dana vratili, zatekli su opljačkana imanja. Nakon tih događaja NOO-i Kapelne i Kućanaca odlučuje da krenu u zbjeg na Papuk. Oni koji su ostali nastavljaju s ilegalnim radom. Radilo se uglavnom o starcima i maloj djeci. Odlazak stanovništva u partizane od veljače 1943. dovodi i do povlačenja dijela hrvatskog stanovništva iz ustaške organizacije, tako da je od prvotnih 30 ustaša u Kućancima u travnju 1943. ostalo svega osam aktivnih.³¹

U proljeće 1943. bilo je više upada u Kapelnu, što zbog odmazde za uspješne partizanske akcije, što zbog različitih ustaških propagandnih akcija. Da bi seljane odvojili od partizanskog utjecaja, 5. svibnja 1943. ustaški logor iz Donjeg Miholjca šalje u noći 20 ustaša preobučenih u partizanska odijela (s partizanskim kapama). Cjelokupni NOO je odveden na kraj sela gdje su zaklali Glošu Grozdanića i Savu Branjevca, dok su drugu dvojicu izboli noževima. Odmah ujutro u selo dolaze ustaše s Ivanom Štirom na čelu, okupljaju narod i drže im govore u kojima ukazuju na "partizanski zločin" koji je proveden prethodnu noć. No tu je bio i sav domet propagande. Nakon održanog govora ustaše su se razišli po selu, oduzimaju po kućama novac, da bi na kraju starca Jovu Stojčevića, koji je ustaše prethodno nahranio i napio, izboli. Treba dodati da je koji dan prije u selo također upala ustaška ophodnja koja je iz odmazde za partizanski napad popalila dio kuća u selu, a 80 ljudi je odvedeno u zatvor. Partizani su tek u svibnju 1944. bili u stanju vojno djelovati tako da spriječe upade u to selo, no i tada se događaju odmazde u kojima stradavaju civili. Dana 12. kolovoza 1944. godine u Šljivoševcima je stradalo devet srpskih civila iz Kućanaca. Oni su pobijeni u znak odmazde za jednog ubijenog njemačkog vojnika. Zarobljeni civili su na Uskrs 1944. godine odvedeni na prisilni rad u Osijek, gdje su radili na iskopavanju leševa njemačkih vojnika, a nakon toga su 15. kolovoza 1944. godine, glumeći da ih puštaju kući, okupatori dvojicu mještana objesili, a sedmoricu strijeljali.³² Devetoro srpskih civila sahranjeno je u Šljivoševcima gdje se nalazi spomen-obilježje, a nakon rata njihovi posmrtni ostaci su ekshumirani i preneseni u portu hrama Svetog Petra i Pavla u Kućancima.³³ Istog proljeća, prilikom potrage za partizanima u šumama donjomiholjačkog

31 Isto.

32 HDA, 306, ZKRZ, kutija 382, Zh 28683–28714.

33 Isto.

kotara, neprijateljska formacija od 4.500 vojnika u zaseoku Novom Selu kraj Kućanaca ubija sedam muškaraca i jednu ženu.

Do kraja rata neki od boraca iz Kućanaca stekli su i vojne činove: jedan major, sedam kapetana, dva pješadijska poručnika, jedan zrakoplovni poručnik, četiri potporučnika i jedan zastavnik. Borci iz Kapelne imali su ove činove: jedan kapetan, dva poručnika i četiri potporučnika.³⁴

Tijekom Drugog svjetskog rata s područja Kućanaca stradali su 41 partizan, borac, 41 civilna žrtva i 47 Židova i Roma.³⁵ Aktivnih sudionika narodnooslobodilačkog rata iz sela Kućanci bilo je 186 (od tog broja 11 žena i djevojaka), od kojih je u borbi poginulo 42. Kao žrtve fašističkog terora pobijeno je 88 ljudi, od kojih je 63 stradalo u logorima (u broj su uračunati Romi i Židovi, njih 47, koji su živjeli u selu). Prema podacima iz fonda Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača vidljivo je da je s područja kotara Donji Miholjac stradalo 195 Srba, 79 Židova, 73 Hrvata i 540 Roma. Brojevi, koliko se čini, nisu posve pouzdani, budući da su u popisima brojne osobe prekrížene, a kod Roma nisu navedena imena i prezimena. Prema popisima žrtava pojedinih naselja u kojima su Srbi činili većinu vidljivo je da je iz Creta stradalo 10 civilnih osoba po nacionalnosti Srba i dva borca, u Brezovici 10 boraca po nacionalnosti Srba i tri civilne srpske žrtve, iz Krunoslavija jedna civilna žrtva i jedna partizanska žrtva, iz Kućanaca 27 civilnih srpskih žrtava i 42 partizanske srpske žrtve, iz Kapelne 115 osoba po nacionalnosti Srba (od čega 52 vojne žrtve i 63 civilne žrtve), iz Kabalne pet srpskih vojnih žrtava, a iz Golinaca njih 16. U gradu Donjem Miholjcu stradala su još dva Srbina, a u Beničancima još jedan Srbin. Očito je da su popisi Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača nepotpuni.³⁶

/ Miholjački kraj u socijalističkom razdoblju

Nakon oslobođenja seljaci u Kapelni nisu blagonaklono gledali na bilo kakve pojave hrvatskog nacionalizma. Primjerice, u rujnu 1945. Andrija Grozdanić u razgovoru sa članovima Kotarskog komiteta Komunističke partije Hrvatske (u

34 Isto.

35 <https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9A%D1%83%D1%9B%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8>.

36 HDA, 306, ZKRZ, kutija 47, Okrug Osijek, Popisi žrtava za kotar Donji Miholjac.

nastavku КРН) protestira čak i zbog toga što se dozvoljava osnivanje Hrvatske republikanske seljačke stranke. Objašnjava da bi samo onim Hrvatima koji su bili u partizanima trebalo dozvoliti političko organiziranje, a da bi ostale trebalo kazniti. Prema navodu zapisnika, ostali iz sela okupljeni na sastanku složili su se s njime. Seljani se protive postavljanju kandidata za kotarski narodni odbor jer ih nisu sami izabrali, već ih je nametnula Narodna fronta. Partijski komitet u Donjem Miholjcu piše da u Kapelni neki “radikal Šikić imade mase sa sobom i selo se vodi za njim”.³⁷ Odmah po oslobođenju, osobe ustrašene pred novom vlašću, što zbog vlastitog držanja tijekom rata, što zbog straha od komunizma, nastoje je ocrniti. U Čađavici Luka Matić govori kako rat još nije završen, da će se vratiti ustaše jer su Englezi na njihovoj strani. U Bazijama Hrvat Mato Ivanić plaši narod povratkom ustaša, a Srbin Savo Danišić govori da će bratstva i jedinstva u selu biti tek nakon uličnih borbi. “U ovom razornom i neprijateljskom držanju dobili su ovi elementi pristalice Mačeka i kralja Petra dobru podršku od ovdašnjih popova”, stoji u izvještaju komiteta КР за srpanj 1945. godine. I hrvatska i srpska sela će kritizirati novu vlast jer je pokupila poljoprivredne viškove od seljaka ne plativši ništa. Kada su se seljaci počeli pribirati oko toga hoće li uopće dobiti ikakav novac za svoju ljetinu, stigao je porez na zemlju. Istovremeno, kod prikupljanja poreza ili otkupa poljoprivrednih proizvoda od seljana Kapelne i Kućanaca se traži da daju primjer drugima jer su to bila ustanička sela. Zbog nedolaska na partijske sastanke mjesna partijska organizacija u Kućancima je već u prosincu 1945. bila raspuštena, a slično se događa i u Viljevu. Pokušava se seljacima ukazati na dobrobiti koje ih čekaju kroz zakon o agrarnoj reformi, no nakon iscrpljujućeg rata seljaci su se opravdano veselili uživanju u plodovima vlastitoga rada, a ne novim žrtvama u izgradnji socijalizma. Problem postaje prodaja poljoprivrednih proizvoda na crnom tržištu u mjestima gdje je hrane nedostajalo, ali i običaj pečenja rakije je smetao novim vlastima. Na kotaru se govori kako se izgone nevini Nijemci, a da se nekadašnje ustaše još uvijek ne diraju.

Temeljni problem koji partijske vlasti uočavaju jeste njihova nemogućnost da stanovništvo uvjere u ispravnost svoje politike. Zauzvrat u hrvatskim i srpskim selima se javlja šovinizam koji prerasta u nasilje, prijetnje i tučnjave. “Zbog čestih ispada pojedinih Kućančana po hrvatskim selima je izvjestan broj njih bio hapšen i proveden je postupak protiv njih. Samo hapšenje jest dobro

37 DAOS 308, knjiga 12, Zapisnici Kotarskog komiteta КР Donji Miholjac (rujan 1945).

odjeknulo i dana je zadovoljština selima gdje su oni tukli i razbijali narod. Međutim isti su pušteni nakon 14 dana što je nepovoljno odjeknulo...” U izvještajima je vidljivo da šovinizam nailazi na plodno tlo gdje god je ekonomska situacija izazivala nezadovoljstvo i da opozicija u hrvatskim i srpskim redovima koristi slične parole. Nezadovoljstvo Srba poticale su uglavnom osobe koje su tijekom rata bile internirane u Srbiju, za njih se govori da su bili lojalni podanici Nedićeva režima, a ta kritika se jednako odnosila i na pravoslavne svećenike koji su se nakon rata vratili u Hrvatsku. Za mačekovsku opoziciju stoji da ne djeluje šovinistički, već prikriveno usmjereno protiv ekonomskih mjera koje označavaju kao pogubne za selo i ukupnu ekonomiju zemlje te da je čvrsto povezana s katoličkim klerom. Izvještaji za 1948. spominju da se šovinistička mržnja smanjila, da su donedavno učestale tuče između pojedinih Srba i Hrvata sve rjeđe. Kod Srba se javlja kritika da su u narodnoj vlasti Hrvati koji su tijekom rata bili ustaški nastrojani.³⁸

Na prvom Kongresu Srba u Hrvatskoj koji je održan u jesen 1945. s donjomiholjačkog kotara sudjelovalo je pet ljudi: Jovica Bjelousov, Mladen Radošević, Pero Romanić, Dušan Čavić i jedan izaslanik za čije prezime pretpostavljamo da je bilo Peranić. Radilo se o kandidatima koje je za srpska sela na području kotara izabrao Kotarski komitet КРН Donji Miholjac. Iako se Kongres odvijao u jeku predizborne kampanje za Ustavotvornu skupštinu, predstavljanje kandidata u srpskim selima kotara Miholjac odvijalo se od 22. travnja 1945. godine. Na Kongresu je donesena i Rezolucija u kojoj se uz ostalo Glavnom odboru te organizacije nalaže briga o čuvanju srpske kulture u okviru “Prosvjete”. Ogranci te institucije osnivat će se u mnogim srpskim selima nakon rata, a svoje prostore će pronaći često i u novoizgrađenim zadrugnim domovima. Tako nam je sačuvan opis Gavre Stojčevića s osnivačke skupštine SKUD “Prosvjeta” u Cretu 1952. godine. Ta kulturna organizacija bila je osnovana u novoizgrađenom omladinskom domu koji je bio prva zajednička zgrada u selu, dok su nešto ranije u okviru zadruge bili podignuti i skladište i druge popratne zgrade. Seljani Creta te su zgrade podigli vlastitim sredstvima i bez odugovlačenja, u veoma kratkom roku. Do osnivačke skupštine spomenutog kulturnog društva broj članova narastao je na 42, a među njima je bio i

38 DAOS 308, knjiga 12, Zapisnici Kotarskog komiteta КР Donji Miholjac (rujan 1945. — siječanj 1946.); Isto, kut. 4. Zapisnici КKKPH Donji Miholjac 13. 7. 1945.; Isto, Izvještaj za mjesec septembar 1946. КК КPH Donji Miholjac.

izvjestan broj omladinaca koji su pri osnivačkoj skupštini bili zaduženi za organizaciju kulturne manifestacije. “Kada su se na pozornici koja je bila lijepo ukrašena ćilimovima i slikama naših rukovodioca, pojavila diletantska grupa i stariji ljudi i žene, čiji su sinovi i kćeri učestvovali toga dana u izvedbi komada, plakali su od radosti, jer je ovo bilo veliko iznenađenje za narod toga sela koji se toga dana većinom sakupio u svoj dom.”³⁹ Nakon osnivačke skupštine i kulturnog programa organizirana je zabava, tzv. narodno veselje, kojem su osim seljana Creta prisustvovali i gosti iz obližnjih sela Krunoslavlja, Karlovca, Blanja, Bockovaca, Kapelne i Viljeva.

Godine 1945. solunski dobrovoljci i njihove obitelji koji su bili prognani u Srbiju vratili su se svojim kućama. Činjenica je da seljaci od 1948. ulaze u seljačke radne zadruge koje su uglavnom rasformirane nakon Staljinove smrti 1953., pa je zemlja vraćena seljacima. Od 1964. seljaci počinju saditi duhan. Nakon Drugog svjetskog rata dolazi do nove kolonizacije na području kotara Donji Miholjac. Tako su novi doseljenici stigli u Cret Viljevski, Krunoslavlje i Karlovac. Radilo se uglavnom o Ličanima koji su pristigli krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Naselje Kabalna je nastalo nakon Drugog svjetskog rata kada su ondje nastanjeni Banijci i selo je funkcioniralo do 1969. godine, a onda je raseljeno. Tada je lokalni PIK otkupio zemlju, pa su se mještani odselili u Gložđe i u Donji Miholjac, a djeca su otišla u veće gradove poput Zagreba, Beograda, Pančeva i Osijeka. Naselje Orešnjak nedaleko Martinaca Miholjačkih također je nestalo nakon poplava 1965. i 1972. godine. Do danas su vidljivi ostaci kuća na tome terenu.⁴⁰ Naselja Bockovac, Blanje i Gložđe imala su početkom šezdesetih godina oko 1.170 stanovnika, dok je Viljevo imalo 1.400 stanovnika. Međutim, od šezdesetih godina broj stanovnika se značajno smanjuje. Stanovništvo sa sela odlazi u gradove i dolazi do opadanja broja djece u obiteljima. U vrijeme socijalizma Kapelna dugi niz godina nije imala asfaltiranu prometnicu, već je selo, kao i većina slavonskih sela, bilo uglavnom u blatu. Prema sjećanju Jove Dakića, škola je u vrijeme kada ju je on polazio imala mnogo učenika. Bila su po dva razredna odjeljenja, a u svakom odjeljenju je bilo i do 40 učenika. Božidar Podunavac ističe kako

39 DAOS 308, kut. 7, Izvještaj Gavre Stojčevića s osnivačke skupštine SKUD “Prosvjeta”; Isto, Izborna aktivnost na općini Viljevo; Tatjana Šarić, “Srpsko kulturno društvo Prosvjeta u socijalizmu – prilog uz sedamdesetogodišnjicu osnutka”, u: *Arhivski vjesnik*, 57(2014), Zagreb, 308 i d.

40 Sve ove podatke dao je Božidar Podunavac iz Gložđa.

je u Gložđu bilo i do 120 učenika u lokalnoj školi koja je obuhvaćala učenike iz Bockovca, Blanja i Gložđa:

Tada smo nosili tkane torbe, pločice veličine 30x30 na kojima smo imali crte i kockice i na kojima smo računali i pisali, a potom brisali. Najbliži liječnik je bio u Donjem Miholjcu, a nakon Drugog svjetskog rata bilo je vrlo malo onih koji su svoje bolesne vodili liječnicima.

Tako je brat Jove Dakića umro od ugriza krpelja, a sestra Gojka Ćosića umrla je od nepoznate bolesti. Činjenica je, kako kazuje Gojko Ćosić iz Kućanaca, da se mnogo rađalo, ali da je mnogo ljudi i umiralo. Žene je u Kućancima porađala lokalna babica Anča, a muška su djeca bila cjenjenija od ženske. Muško je dijete naime bilo nasljednik, a kuća i prezime na taj način nisu umirali. Mladi su se u vrijeme socijalizma upoznavali u lokalnim domovima kulture. Takvi su u najbližoj okolini domovi postojali u Šljivoševcima, Kućancima, Kapelni, Golincima i Beničancima. U to vrijeme bilo je mnogo nacionalno mješovitih brakova. Usprkos tome, ipak je najveći broj brakova bio između Srba iz Kapelne i Kućanaca. Za razliku od toga, u vrijeme Kraljevine Jugoslavije brakovi su uvijek i redovito bili između pravoslavnih, pa se ponekad odlazilo i dalje u potrazi za mladom. Tako se mladu tražilo i u Slavonskim Barama, Suhoj Mlaci i Sušinama na orahovičkom i našičkom području. Mali broj vjenčanja obavljao se u crkvi, a još uvijek su se obitelji dogovarale oko toga tko će s kime ući u brak. Vjenčanja su do 1966. godine bila s konjima i kolima, a svadbe su trajale i po tri dana. Na svadbama je bilo i do 350 ljudi.

Sahrane su također nekada odlazile od kuće. Selo Kućanci nije imalo mrtvačnicu. Stoga je pokojnik bio smješten u kući sve do odlaska na groblje. Susjedi i rodbina su dolazili u kuću navečer na bdijenje. Tada se mezilo i pilo. Uz pokojnika se u lijes stavljalo neke njegove osobne predmete poput štapa, upaljača, nožića i slično. Na groblje se pokojnika vozilo na konjima ili na kolima (gumenjacima). Nekada se pokojnika nosilo na nosilima. Sveštenik je sahranjivao vjernike, a komuniste nije. Kada sveštenik nije držao govor, držali su ga borci, nekadašnji partizani i predstavnici iz mjesne zajednice. Usprkos tome što su Srbi ovoga kraja uvelike bili ateizirani nakon Drugog svjetskog rata, činjenica je da su se na lokalne svece okupljali u selima. Tako je najveća zabava bila na Svetoga Jovana u Kapelni u domu, a za Arandelovo i za Božić se odlazilo u dom u Gložđu. Za Svetoga Jovana se u Kapelni igralo tzv. grbavo kolo i tada se pjevalo: "Grad gradio mladi Jovane, što grada sagradio, za noć

vila oborila.” Kolo su vodili Kojo Lazić i Mirko Podunavac. Na kirvaje su ljudi dolazili iz svih okolnih naselja svojim automobilima, biciklima i mopedima, a ispred doma i na igralištu pored crkve u Kapelni bile su šatre i ringišpili, stolni nogometi i slično. Pred domom su svirale harmonike, tambure i berde, a u lokalnoj gostionici svi su stolovi bili natrpani ljudima koji su kartali, pili rakiju i drugi alkohol, dok su ispred gostionice svirali harmonikaši po narudžbi i za to dobivali napojnice od posjetitelja kirvaja. Djeca su uživala kupujući kod sladoledara kuglice sladoleda. Najznačajniji kirvaji u spomenutim selima bili su Duhovi u Kapelni, Sveti Ilija u Cretu i Sveti Petar u Kućancima.

Od običaja se posebno držalo do Božića. Prema riječima Božidara Podunavca, već se na Tucindan klala pečenica. U kuću se za Badnjak unosio hrast koji je bio simbol dugovječnosti. Za Badnjak se jelo posno – grah prebranac, krumpir u rerni, posno tijesto ili riža. Domaćin u kuću unosi slamu i stavlja je ispod stolnjaka u obliku krsta. Domaćica sprema u situ žitarice (žito, kukuruz i grah) te sve pomiješa. Potom domaćin kuće čestita Badnjak, a ona ga zasipa tim žitaricama. Djeca potom pijuću poput pilića i obilaze oko stola. U kući je sedam dana bila slama. Za Badnjak je svijeća u kući gorjela čitavu noć. Običaj je bio da se za Badnjak ništa u kući ne posprema i da se suđe ne pere. Tri dana se kuća ne čisti. Na Badnjak se dakle postilo, ali se ispekla pečenica, a na jutrenje su mještani svih okolnih naselja odlazili u Kapelnu. Božićni kruh se nije dirao. On je bio opleten s krstom i četiri S koja su imala dva značenja po tumačenju seljana: Samo sloga Srbina spašava i Srbini Srbina sikirom siječe. Na sam Božić se kuhala sarma, pravili su se mrsni kolači, peklo su se bundeve i krumpir. Mijesila se također i česnica u koju se stavljao novčić. Tko bi dobio novac, vjerovalo se da će te godine biti bogat. Za Uskrs su također bili značajni pojedini običaji. Tako su na Veliki četvrtak i na Veliki petak bila zavezana zvona crkve u Kapelni. Oglašavalo se klepetanjem. Na Veliku subotu su zvona najavila Isusovu sahranu. Običaj je bio da se tri puta ide oko crkve. U podne je zvonar ponovno klepetao, a na Uskrs rano palila se vatra pred crkvom. Na Đurdevo se odlazilo na uranak desnom stranom Karašice uzvodno do šume Vidik. Mladi su posuđivali čamce od lugara i vozili se po Karašici. Na Svetoga Panteliju i Ognjenu Mariju nije se smjela držati igla niti se smjelo šiti. Na Vjetrovsku subotu koja se obilježavala uoči Poklada trebalo je umilostiviti vjetrove da ne budu snažni kako bi se moglo raditi. Na Duhove se prosipalo sijeno po crkvi i pleli su se vijenci. Prvo se išlo po litije i krst u crkvu, a potom je prošencija prolazila sokakom pa uz kanal Putnu u Selište i Trnake do krsta na Brodu. Tu je sveštenik

čitao, a zatim je slijedila služba u crkvi. Nogometni turniri su se održavali za 1. svibnja, a jedan od najjačih nogometnih klubova u kraju bio je upravo onaj iz Kapelne (NK Partizan).

/ Rat 1991. — 1995. i Srbi na miholjačkom području

Rat je na području Donjeg Miholjca započeo osvajanjem pograničnih karaula na Dravi u rujnu 1991. godine. Napadna djelovanja na sve tri karaule izveli su pripadnici 107. brigade Hrvatske vojske iz miholjačkog područja, manji dio pripadnika iz Valpova i pričuvni sastav V. policijske postaje Donji Miholjac. Borbe koje su vođene na području kotara Donji Miholjac vezane su isključivo za oslobađanje karaula u Donjem Viljevu, Donjem Miholjcu i Moslavini Podravskoj.⁴¹ U periodu između 1992. i 1995. na donjomiholjačkom području je došlo do masovnog iseljavanja Srba, odnosno mijenjanja kuća s Hrvatima iz Srijema usprkos činjenici da područje općine nije bilo pogođeno značajnijim ratnim sukobima i razaranja. Prema kazivanju Božidara Podunavca, “ljudi su bili u strahu, a puškaranje po selima bilo je gotovo svakodnevno”. Božidar Podunavac ističe da je čak oko 90% stanovništva srpske nacionalnosti u pojedinim naseljima promijenilo kuće:

Mijenjalo se jutro za jutro, stroj za stroj, kuća za kuću, bez obzira na stanje i kvalitetu kuće. Hrvati iz Srijema su imali izviđače u našem kraju, a njihove su kuće u Srijemu bile mnogo manje kvalitetne, u mnogo lošijem stanju od naših kuća. Najveći broj doseljenika bio je iz Kukujevaca, Vašice i Morovića.

Što se tiče mobilizacije, Srbi u miholjačkom kraju uglavnom nisu bili mobilizirani osim onih koji su imali prebivalište u Osijeku ili nekom drugom gradu u Hrvatskoj, a zbog rata su se vratili u svoje rodno selo. Crkvu u Kapelni je tijekom rata čuvala policija, pa je ostala čitava za razliku od crkve u Kućancima, koja je minirana u prosincu 1991. tako da je ostao čitav samo zvonik. Usprkos tome paroh Anđelko Sailović je u Kućancima ostao čitav rat. Prema riječima Gojka Čosića iz Kućanaca, Sailović se nije bojao usprkos tome što

41 Melia Vidaković, Davorin Strišković, *Donji Miholjac u Domovinskom ratu*, Donji Miholjac 2007.

je doživljavao različite vrste maltretiranja. Nakon miniranja crkve služio je službu uz zvonik koji je ostao netaknut. U Cretu su bili dignuti u zrak dom i kapelica. Osim toga, tijekom rata su provođene racije po selima, pa je tako u Gložđu bila racija 21. studenog 1991. godine, čime se dodatno unio nemir među Srbe koji su živjeli na tome terenu. Pretres je urađen i u Kučancima 24. studenog 1991. Gojko Ćosić se prisjeća kako je otišao vidjeti da li netko od policajaca provodi teror prilikom pretresa te da je kod sveštenika pronađen neprijavljeni pištolj kojeg je on tada predao. Uz uništavanje objekata mnogi su Srbi doživljavali provokacije na svojim radnim mjestima, kod kuće, u svojim dvorištima... Tako se Božidar Podunavac prisjeća da ga je njegov kolega s posla koji je bio po nacionalnosti Slovak pitao kada će seliti za Srbiju, na što mu je Božidar odgovorio protupitanjem kada su njegovi preci doselili u Hrvatsku. Kada mu je Slovak rekao da su doselili 1890. godine, Božidar mu je odgovorio da je u to vrijeme njegov pradjed bio učitelj u Rajiću u Hrvatskoj i da su njegovi već stoljećima bili na teritoriju Hrvatske. Slične situacije se prisjeća i Gojko Ćosić, koji kazuje kako je jedna susjeda Hrvatica došla susjedi Srkinji i rekla: “Znaš, mi se možemo družiti, ali da nas nitko ne vidi jer je velečasni rekao da nije dobro da imamo s vama (Srbima, op. a.) veze.” U Donjem Miholjcu su Srbi, njih 13, dobili otkaze. Srbi starosjedioci imali su mnogo problema s doseljenim Hrvatima iz Srijema. Tako su Hrvati iz Srijema provocirali Srbe pomičući međe, postavljajući im provokativna pitanja, namjerno ih plašeći, prijeteci svojim sunarodnjacima koji su pomagali Srbima u seoskim poslovima ili se družili s njima i slično.

Danas su čuvari identiteta Srba u miholjačkom kraju Srbi koji njeguju svoje običaje i sjećanje na nekadašnji život.

/ Popisi stanovništva između 1880. i 2021. godine ⁴²

Tabela I. Popisi stanovništva prema nacionalnoj strukturi između 1880. i 2021. godine na području nekadašnje općine Donji Miholjac

	1880.	1890.	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.
Hrvati	Nema podataka	Nema podataka	14.355	15.222	20.167	21.401	21.462
Srbi	1.235	1.402	1.404	1.573	3.977	4.589	4.425
Nijemci	Nema podataka	Nema podataka	1.076	1.316	298	27	-
Mađari	Nema podataka	Nema podataka	2.297	2.561	574	191	270
Jugoslaveni	-	-	-	-	-	14	70
	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2021.	
Hrvati	19.102	16.591	17.033	17.573	15.905	13.349	
Srbi	3.261	2.286	2.404	972	833	537	
Nijemci	31	12	9	20	13	9	
Mađari	162	105	71	64	48	31	
Jugoslaveni	203	1.157	348	-	-	-	

42 J. Gelo i sur., *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva po naseljima: 1880–1991.*, Zagreb 1998.; www.dzs.hr.

**Tabela II. Popisi stanovništva pojedinih naselja nekadašnje općine Donji Miholjac
(broj Srba i ukupan broj stanovnika)**

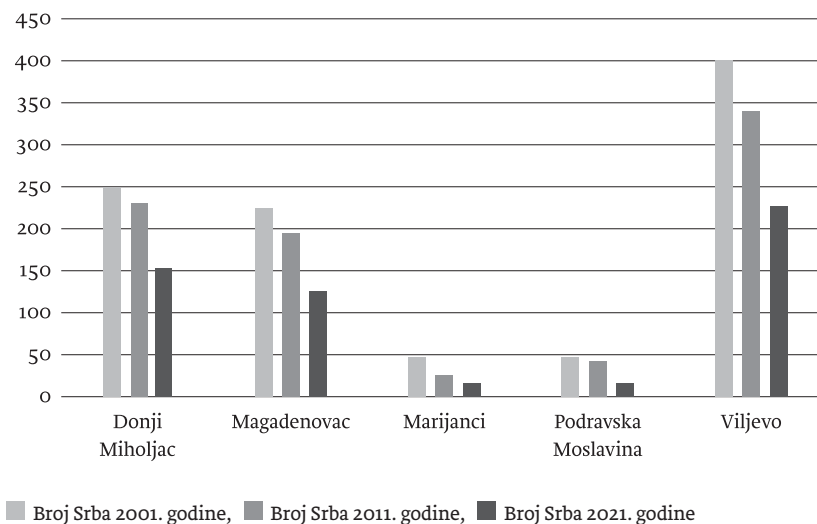
Naselje	1880.	1890.	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.
Blanje	Iskazuje se od 1948.	Iskazuje se od 1948.	Iskazuje se od 1948.	Iskazuje se od 1948.	Iskazuje se s Gloždem	Iskazuje se s Gloždem	Iskazuje se s Gloždem
Bockovac (uključeno bivše naselje Kabalna)	Iskazuje se od 1900.	Iskazuje se od 1900.	2 / 46	0 / 19	Iskazuje se s Gloždem	Iskazuje se s Gloždem	Iskazuje se s Gloždem
Brezovica	0 / 31	0 / 2	0 / 57	0 / 76	Iskazano s naseljem Šljivoševci	175 / 206	163 / 201
Cret Viljevski	Iskazuje se od 1890.	0 / 61	0 / 60	0 / 79	258 / 266	307 / 326	282 / 323
Gezinci	Iskazuje se od 1890.	0 / 7	0 / 11	0 / 4	Iskazano s naseljem Krčenic Moslavački	Iskazano s naseljem Krčenic Moslavački	Iskazano s naseljem Krčenic Moslavački
Gložde	1 / 62	14 / 130	0 / 136	3 / 160	812 / 912	1.121 / 1.174	1.131 / 1.177
Kapelna	703 / 754	774 / 1.147	788 / 1.028	900 / 1.118	833 / 887	841 / 901	789 / 818
Krunoslavje (uključeno naselje Miholjački Karlovac)	Iskazuje se od 1890.	5 / 86	1 / 182	1 / 212	473 / 477	478 / 487	407 / 416
Kučanci	507 / 783	531 / 911	557 / 1.121	609 / 1.338	789 / 1.238	791 / 1.332	725 / 1.244
Martinci Miholjački (uključeno bivše naselje Orešnjak)	0 / 169	0 / 243	0 / 255	0 / 238	325 / 406	388 / 428	343 / 382

Naselje	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2021.
Blanje	96 / 96	69 / 78	76 / 85	69	43	34
Bockovac (uključeno bivše naselje Kabalna)	179 / 184	74 / 77	75 / 75	74	51	39
Brezovica	131 / 175	91 / 144	75 / 105	78	53	36
Cret Viljevski	228 / 244	62 / 174	129 / 135	95	80	51
Gezinci	30 / 65	27 / 66	29 / 64	46	33	24
Gložde	519 / 541	397 / 428	431 / 454	342	49 / 290	38 / 221
Kapelna	605 / 650	406 / 487	358 / 388	342	145 / 294	91 / 223
Krunoslavje (uključeno naselje Miholjački Karlovac)	246 / 250	192 / 214	194 / 202	134	89	68
Kučanci	597 / 1.012	390 / 840	386 / 715	622	168 / 513	104 / 401
Martinci Miholjački (uključeno bivše naselje Orešnjak)	209 / 238	52 / 84	47 / 63	48	37	23

Tabela III. Popisi stanovništva 2001., 2011. i 2021. godine

Općina/grad	Broj Srba 2001.	Broj Srba 2011.	Broj Srba 2021.
Donji Miholjac	252	230	153
Magadenovac	225	195	126
Marijanci	47	26	16
Podravska Moslavina	47	42	15
Viljevo	401	340	227
Ukupno	972	833	537

Graf I. Broj Srba u općinama miholjačkog kraja između 2001. i 2021. godine

/ A kakvo je stanje danas?

Danas je, nažalost, sve manje ljudi u svim selima Hrvatske, pa tako i u ovim malim selima na zapadu Osječko-baranjske županije u miholjačkom kraju. U Kapelni je 40 pravoslavnih domova s oko 90 stanovnika. Slično je i s Kućancima i Gloždem (Ivanovo), dok je u ostalim naseljima, koja su bila manja od ova tri

naselja, još manje stanovnika. Tako su Cret, Bockovac, Blanje, Martinci Miho-
ljački, Krunoslavje, Brezovica i Gezinci svedeni na dvoznamenkaste brojeve s
tendencijom pada broja stanovnika. Također treba istaknuti da se većinom radi
o starijem stanovništvu. Na blagdan Svete Trojice na bogoslužje u Kapelnu dođe
tek tridesetak staraca, a običnim nedjeljama desetak duša. U Kapelni starosni
prosjek popravljaju doseljeni Romi koji su ondje u velikom broju reformirani
protestanti. U ostalim naseljima vrlo je malo mladih. Pad broja Srba na ovom
području nije samo vezan za posljednji rat i iseljavanja u Srbiju, već i uz starosnu
strukturu stanovništva. U posljednjih dvadeset godina broj stanovnika srpske
nacionalnosti na području nekadašnje općine Donji Miholjac gotovo se prepo-
lovio, dok je u odnosu na 1991. godinu sveden gotovo na petinu. U najboljim
godinama, npr. 1953., broj Srba na području nekadašnje općine iznosio je 4.589.
Trebalo istaknuti da nestaju i hrvatska naselja, da je broj Hrvata također smanjen
zbog velikog iseljavanja u zapadne zemlje i Zagreb i zbog nemogućnosti zapo-
šljavanja u ovom kraju. Ostaju samo oni koji žive od zemlje, ali i to im je otežano
budući da nemaju dovoljnu potporu općinskih, županijskih i državnih vlasti.

Stanje identiteta nije ništa bolje. Ljudi koji se bore za opstanak u osiroma-
šenoj zemlji ne vode previše računa o čuvanju nacionalnog i vjerskog identite-
ta koji je ionako tijekom socijalističkog razdoblja bio zanemaran što od strane
državnih vlasti što od strane samih stanovnika. Stare bake i djedovi čuvaju
uspomene na svoje pretke održavajući krsne slave, ali na tim krsnim slavama
je vrlo malo gostiju ili članova obitelji. Tek na kirvajima se skupi više ljudi, u
najvećoj mjeri onih koji su se iselili u Srbiju ili onih koji su otišli u velike hrvat-
ske gradove i u zapadne zemlje, a oni tada posjećuju svoje najmilije koji su živi i
koji su na grobljima. Identitet ipak čuvaju Srpsko narodno vijeće, Vijeće srpske
nacionalne manjine Općine Magadenovac i Vijeće srpske nacionalne manji-
ne Općine Viljevo te Srpska pravoslavna crkva, parohije Kapelna i Kućanci.⁴³

43 Činjenica je da Vijeće srpske nacionalne manjine Općine Magadenovac organizira svake godine
sa Srpskom pravoslavnom crkvom nekoliko događaja. Tako se u Kućancima proslavljaju svake
godine Dani srpske nacionalne manjine, obično 12. i 13. srpnja (Petrovdan i Pavlovdan). Do sada
je već organizirano dvadeset takvih događaja. Srpska pravoslavna crkva obavlja obred, a Vijeće
organizira kulturno-sportsku manifestaciju. Na taj događaj dolazi četiri do pet kulturno-umjet-
ničkih društava, od čega jedno domaće iz Šljivoševaca ili Beničanaca. Osim toga, 11. rujna se
organizira Dan patrijarha Pavla. To je blagdan Usjekovanja glave Jovana Krstitelja, kada je patri-
jarh Pavle rođen, te 15. studenog kao dan upokojenja patrijarha Pavla. Na rimokatoličku Veliku
Gospu, 15. kolovoza, Vijeće organizira komemoraciju za devet poginulih mještana Kućanaca i
za 29 poginulih partizana iz Srbije koji su ukopani na kućanačkom groblju i u porti hrama.

Činjenica je da na taj način identitet ipak i dalje živi usprkos tome što je ljudi sve manje.

/ Sjećanje Branke Vasilev, rođ. Radosavljević na Kapelnu

Nigde se nisam osećala tako sigurno i bezbrižno kao u Kapelni. Tu sam načinila prve korake. Tu u crkvi Svete Trojice sam se krstila. Tu su me baba i deda kao malu ljuľjali u krilu... Sećam se sobe koja je mirisala na pečene jabuke i kompot od šljiva. Na zidu su se nalazile crno-bele porodične fotografije. Bilo je na njima više generacija naše porodice. U toj toploj sobi pored šporeta, sedeo je deda, ručno krunio kukuruz i pričao o našim Radosavljevićima, o Kapelni... Pričao je sa uživanjem, polako, strpljivo, baš kao što je i živeo. On voleo da priča, a ja volela da ga slušam. Bila sam mirna, tiha devojčica koja je sve slušala, upijala i postavljala nova pitanja i potpitanja... Selo je dobilo ime po mađarskoj reči kapolna, što znači kapela, crkva. Iz Kapelne je rodnom bila majka našeg pokojnog patrijarha Pavla. U tim ranim osamdesetim koje su obeležile moje detinjstvo, u selu je dominiralo stanovništvo srpske nacionalnosti. Iako mala po broju stanovnika, Kapelna je imala sve što jedno selo treba da ima: školu, crkvu, dom kulture, dućan, gostionu, fudbalsko igralište, reku i stanovnike koji je vole. Sećam se prizemnih kuća sa dva mala prozora. Na bočnoj strani kuće nalazio se trem, takozvani ganjak. U dvorištima su se mogli videti bunari, letnje kuhinje, krušne peći, pušnice, a u nastavku dvorišta čardaci, kokošinjci, štale i drugi pomoćni objekti. Drum je bio posut kamenom tucanikom. Sa obe strane drumu nalazili su se kanali i zelene površine sa zasađenim čempresima, ružama ili drvećem čije krošnje prave hladovinu. Između kuća i zelenih površina bila je staza za pešake. Kapelačka jutra su vrela od života. Priroda se budila, petlovi kukurikali, a ljudi odlazili u dućan da kupe hleb. Neki peške, neki na biciklu. Pozdravljali su se, zastajali da se pitaju kako

su, da se našale... U povratku iz dućana, malo-malo neko od njih zastane da mi da čokoladicu, čoko-bananicu... Deda Rade iz komšiluka mi je redovno donosio sveže ubrano grožđe. Kada me ne bi zatekao na ulici, ostavljao bi mi na kapiji. Sećam se krofni koje su pravile vredne kapelačke žene. Često su me viđali kako trčkaram selom u crvenim klompicama, sa prah šećerom oko usana. Nas dece nije bilo mnogo u selu, ali su nas čuvali kao malo vode na dlanu. Imala sam snažan osećaj pripadnosti, bila sam dete toga sela. Tepali su mi: "Naša Kapeluša, naša Branka, prava mala Kapelčanka". Kada bi me videli sa Majom, sestrom od strica, govorili bi: "Vide, idu dvije Radosavljevičke". Pošto sam bila stidljiva, kod rodbine sam odlazila sa babom. Onako stidljiva, nisam volela da me zagledaju i zapitkuju, ali kad kažu: "Prava babina unuka. E, Milka, da poživiš pa da vidiš kakva će to cura da bude, neće ti bit kraja!", nije se znalo ko je ponosniji, da li baba ili ja. Kapelčane pamtim kao srdačne ljude koji vole svoje selo. Jednostavne, neposredne ljude koji komuniciraju direktno bez ulepšavanja. Često su koristili izraze: "Idu naše cure", "Eno je kô gora", "Dobar kô kru", "Nemoj je tentat". Upotrebljavali su neke reči turskog porekla kao što su avlija, bostan, pendžer, i nemačko kao što su reklica, kištra, firanga. Živeli su mirnim porodičnim životima, obrađivali zemlju, uzgajali živinu i stoku... Bili su vredni i radni i te osobine su cenili i kod drugih. Često su znali da kažu: "Radite, djeco moja, u radu je spas". Kad je neko lenj, govorili bi "Lijen kô bat'na". Selo je zadovoljavalo moje potrebe za slobodom. Deda je imao prostrano travnato dvorište. Iz dvorišta se ulazilo u štagalj (tako su nazivali prostor u kome se čuvalo seno), iz štaglja u šljivak, a iz šljivaka u baštu. Iz bašte se stizalo do Karašice. Imala sam ljuljašku, biciklu, loptu i lastiš. Pravi mali raj za odrastanje. Okružena poznatim ljudima, komšijama, rodbinom, deca su se slobodno kretala selom. Sami smo odlazili u dućan. Vozali smo bicikle seoskim stazama. Trčali na igralište da gledamo utakmicu. Zavirivali u gostionu kad nekog tražimo. Igrali se ispred doma kulture. Ispred komšijske kuće, u hladovini kestena pravili smo kolače

od blata, lišća i divljeg kestjenja. Bila su to neka lepša vremena. Nije se živelo ovako brzo kao danas. Ljudi su se više družili i pomagali. Sazivale su se mobe prilikom obavljanja sezonskih poslova. Slavili su se Duhovi. Tada se familija okupljala. Deda bi držao kapiju širom otvorenu, dočekivao, nazdravljao, u šljivaku su se na ražnju vrteli jaganjci, a u centru sela ringišpil, ispred doma kulture prodavala su se liciderska srca, razne đinđuve i igračke... Uz zvuke harmonike se pevalo i veselilo. Proleća u Kapelni pamtim po mirisnim kapelačkim ružama i mirisu sveže pokošene trave, a leta po kupanju u Karašici. Jesen me asocira na dedu kako peče rakiju, na berbu kukuruza, a zima na pucketanje drva u šporetu, miris kivanog kukuruza, bundeve i igre na snegu. Tek što sam porasla, počeo je rat. Devedesetih godina, usled ratnih okolnosti došlo je do migracije stanovnika Kapelne u Vojvodinu. Sećam se kako su me na rastanku stare kapelačke bake grlile i brisale suze krajičkom marame... Mnogi od nas više nisu u Kapelni, ali je Kapelna i dalje u našim srcima. Sećanja, slike, mirisi i ukusi našeg sela, naše Slavonije nikad nas ne napuštaju. Iako danas jedni govore Slavonka, drugi Sremica, a treći slavonska Sremica, u duši sam i dalje ona kapelačka devojčica u crvenim klompicama, sa prah šećerom oko usana.⁴⁴

/ Popis literature i izvora

Arhivska građa:	Hrvatski državni arhiv (HDA), fond 306, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, ZKRZ-GUZ
Državni arhiv Srbije (DAS), Komesarijat za izbeglice i preseljenike	Kazivači:
Državni arhiv u Osijeku (DAOS), fond 308, Kotarski komitet KPH Donji Miholjac	Gojko Ćosić iz Kućanaca Dalibor Dakić iz Kapelne
Hrvatski državni arhiv (HDA), fond 1076, Državno ravnateljstvo za ponovu	Jovo Dakić iz Kapelne Božidar Podunavac iz Gložđa

44 <https://lolamagazin.com/2017/03/01/dusa-slavonska-secanja-kapelačke-devojčice/>.

Knjige i članci:

Dizdar, Zdravko, "Donji Miholjac u programima i praksi velikosrpske politike u Kraljevini Jugoslaviji 1918. — 1941.", u: *Donji Miholjac od XI. do XX. stoljeća, Zbornik znanstvenog kolokvija "Donji Miholjac 1057. — 2007.2"*, Slavonski Brod 2010., str. 223—312.

Gelo, Jakov i sur., *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva po naseljima: 1880 — 1991.*, Zagreb 1998.

Ham, Josip, "Naselja i stanovništvo miholjačkog kraja početkom XVIII. stoljeća", u: *Godišnjak: Društvo ljubitelja starina Donji Miholjac*, broj 3 (1994.).

Ham, Josip, "Povijesni pregled razvoja, korištenja i uloge slavonsko-podravске željeznice", u: *Godišnjak: Društvo ljubitelja starina Donji Miholjac*, broj 2 (1993.), str. 39—57.

Kašić, Dušan, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 2004.

Kučeković, Aleksandra, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji*, Zagreb 2015.

Maroslavac, Stjepan, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, Đakovo 2007.

Pavičić, Stjepan, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Djela JAZU, knjiga 47, Zagreb 1953.

Radanović, Milan, "Prisilne asimilacije, internacije i masakri. Položaj pokatoličenih Srba u Velikoj župi Baranja 1941 — 1942.", u: *Pokatoličavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2019., str. 241—378.

Šarić, Tatjana, "Srpsko kulturno društvo Prosvjeta u socijalizmu — prilog uz sedamdesetogodišnjicu osnutka", u: *Arhivski vjesnik*, 57(2014), str. 307—331.

Šimončić-Bobetko, Zdenka, "Agrarna reforma i kolonizacija na veleposjedu Donji Miholjac 1919 — 1941. godine", u: *Časopis za suvremenu povijest*, 20 (1—2), 1988., str. 55—71.

Škiljan, Filip, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2015.

Vidaković, Melia, Davorin Strišković, *Donji Miholjac u Domovinskom ratu*, Donji Miholjac 2007.

Volner, Hrvoje, *Od industrijalaca do kažnjеника Gutman i Našička u industrijalizaciji Slavonije*, Zagreb 2019.

Internetski izvori:

www.dzs.hr.

<http://www.serbianholocaust.org/Ostojica%20Brankovic/ostojabrankovic.html>.

<https://lolamagazin.com/2017/03/01/du-sa-slavonska-secanja-kapelacke-devojci/>.

<https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9A%D1%83%D1%9B%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8>.

FILIP ŠKILJAN
Institute for Migration and Ethnic Studies

HRVOJE VOLNER
*Faculty of Humanities and Social Sciences,
University of Osijek*

Identity and Memory – Serbs in the area of Donji Miholjac

In the text, the authors provide information about the identity of Serbs in the vicinity of Donji Miholjac. In the text, they refer to the migration of Serbs to the area of the Miholjac region, especially to the villages of Kućanci and Kapelna, which were already settled in the 17th century. They also bring a list of surnames of people who moved to the mentioned settlements. Then, they bring information about the colonization after the First World War and the immigration of Serbs to the area of the villages of Blanje, Cret Viljevski, Martinci Miholjački, Bockovac, Gložđe, Krunoslavlje, Karlovac, Gezinci and Brezovica. In the next chapter, the authors deal with the suffering of Serbs in the area of the Donji Miholjac during the Second World War. They especially deal with forceful conversions to Catholicism, organized forced migrations and liquidations. The next chapter deals with the Serbs in the Miholjac region during socialism. Here, the authors also provide information about customs that existed and are still preserved. A special chapter is dedicated to the last war, in which the Serbs of the Miholjac region were exposed to various types of reprisals despite being relatively far from the battlefield. The authors also deal with the demographic structure of the Miholjac region and especially the villages inhabited by Serbs. In the conclusion, the authors present their view of the perspective of the Serbs in the Miholjac region.

KEYWORDS: *Serbs, Donji Miholjac, Kućanci, Kapelna, identity*